

V současné socialistické společnosti nabývá proces formování harmonické, všestranně rozvinuté osobnosti stále širších dimenzí. Úspěšné rozvíjení tohoto procesu předpokládá zvýšení erudice a prohloubení poznatků člověka, rozvoj tvořivého myšlení a tvořivé aktivity, komplexnější a integrovanější výchovně vzdělávací působení, pěstování schopností tvořivým způsobem aplikovat veškeré získané poznatky a zkušenosti v každodenní činnosti, v pracovním, společenském, rodinném a osobním životě. V této souvislosti se zvláště aktuálním stává problém ujasnění mechanismů osvojování kulturních hodnot.

Na nezbytnost hlubšího, všestrannějšího rozpracování výchovně vzdělávacího procesu v jeho komplexnosti z hlediska vědeckého, politického, estetického, morálního, emocionálního a pracovního poukázal XXV. sjezd KSSS. Poukázal také na nezbytnost neustálého zdokonalování nejen celého systému vědy, kultury a školství, ale i nejrůznějších kulturních institucí, schopných tvořivým, operativním způsobem aplikovat nejnovější teoretické poznatky do praxe.

Rozbor některých základních teoretických otázek procesu osvojení kultury, jež je rozhodujícím momentem v procesu formování společenského a individuálního vědomí, je tedy významný jak z hlediska nejaktuálnějších úkolů dalšího budování socialismu, tak i z hlediska prohloubení teorie kultury.

Osvojení kultury jako celku nebo jako jednotlivých stránek a forem je také neoddelitelnou součástí a důležitým předpokladem efektivního fungování systému kultury v rámci základních procesů společenského života v procesu *osvojení*, po-

znání *zdeděného kulturního bohatství* dané společnosti a lidstva vůbec; v procesu *tvorby* nových hodnot; v procesu *šíření* hodnot, předpokládajícím kromě znalostí kulturních výtvorů a hodnot také znalost teorie kultury, znalost zákonů a mechanismů rozvoje, fungování a komunikace kulturního systému; a konečně v procesu *osvojení získaných a přetvořených kulturních* hodnot dané společnosti co nejširší vrstvou obyvatelstva — což způsobuje postup kulturního systému na kvalitativní vyšší stupeň dialektické spirály jeho rozvoje. Přestože proces osvojení a ovládnutí kulturního systému je tak důležitý pro rozvoj a fungování společenského systému a pro všestranný rozvoj lidské osobnosti, přestože studium tohoto procesu věnují velkou pozornost pedagogové, psychologové a teoretici kultury, je stále ještě mnoho nedorozumění problémů v dialektice vztahu osobnosti a kultury, dosud existuje diskrepance mezi vysokou úrovní kultury dosažené lidstvem a nižší úrovní jejího osvojení, ovládnutí masami.

Při rozboru jednoho ze základních problémů procesu osvojení kultury — zkoumání jeho mechanismů — nestačí určit výchozí pojetí, definici kultury a osobnosti, ale je třeba najít základní spojující osu dialektiky osobnostně kulturních vztahů, jež je zároveň osou osobnosti a kultury. Této problematice je věnována velká pozornost v marxistické teorii kultury, zvláště u sovětských autorů.¹ Na základě zkoumání podstaty kultury, vycházejícího z důsledného marxistického rozboru společenské lidské činnosti, práce, na základě všestranného rozboru podstaty osobnosti prokazují studie řady sovětských autorů, že takovou základní geneticko-vývojovou

¹ Problematice dialektiky osobnosti a kultury, jakož i problematice rozboru podstaty lidské činnosti z filozofického, sociologického a psychologického aspektu věnují pozornost například takoví sovětské autoři, jako: E. V. Sokolov v díle *Kultura i lič-*

nost, M. S. Kagan v díle *Celověšeskaja dějatel'nost*, Markarjan v díle *O genetice čelověšeskoj dějatel'nosti i kultury*, Leontěv, Lotman a řada jiných. Zajímavou studii je také práce českého autora R. Cembaly *Práce a kultura*.

a podstatovou osou nejrůznějších mechanismů osobnostně kulturních vztahů i mechanismů osobnosti a kultury je společenská lidská činnost. Rozboru společenské lidské činnosti jako diferencujícího základu rozvoje, existence kultury a osobnosti, jako určujícího mechanismu jejich pohybu se v současné době věnuje v marxistické teorii kultury velká pozornost. Již K. Marx ve svém pozoruhodném rozboru pracovní lidské činnosti jako zdroje a podstaty kultury a rozvoje osobnosti zdůrazňoval, že rozhodujícím prvkem podstaty lidské činnosti, určujícím její zákonitý, přirozený průběh a výsledek (tj. vytvoření různých mechanismů rozvoje, adaptace a změny prostředí, určitého způsobu života i vlastní přirozenosti [Marx, Engels 1958: 42]) je její imanentní tvořivost. Tvořivost je předpokladem ovládnutí osvojení objektu subjektem. Je základem, předpokladem vzniku a nepřetržitosti, dialektiky lidské činnosti, jejího kvalitativního skoku a zároveň rozvoje osobnostních, bytostných sil. K. Marx podal i rozbor možné poruchy přirozeného průběhu lidské činnosti – odcizení, představujícího protiklad přirozeného průběhu, pasivizaci imanentně aktivních sil subjektu a jeho ovládnutí objektem, předměty, výtvoř. Na Marxův rozbor společenské lidské činnosti, o němž zde nebudeme podrobně pojednávat, navazují teoretikové kultury. Pokoušejí se podat rozbor jednotlivých mechanismů a vazeb v složitém systému různých prvků této činnosti, které podporují nebo brzdí její základ – imanentně aktivní tvořivost subjektů činnosti. Setkáváme se s řadou pokusů o systemizaci lidské činnosti, například v díle *Čelověčeskaja dějatel'nost* M. S. Kagana, kde autor vyděluje základní elementy systému lidské činnosti: subjekt v podobě individua, skupiny, společnosti vůbec; objekt v podobě předmětů, výtvořů, sociální instituce anebo člověka; sama aktivita, energie subjektu mající různé formy. M. S. Kagan diferencuje a rozebírá jednotlivé vzájemně se prolínající formy lidské činnosti: tvořivou, poznávací, hodnotově orientační a komunikační [M. S. Kagan 1974]. Jiní autoři rozdělují formy činnosti například na práci, komunikaci a poznání [Anan'ev] nebo na práci a komunikaci atd. I když se v diferenciaci

forem lidské činnosti většina autorů liší, shodují se na tom, že v samé podstatě lidské činnosti rozlišujeme tvůrčí a adaptační momenty, nebo – jak je nazývá Markarjan – momenty standardizační, stereotypizační a vývojové, překonávající standardizaci. Nebudeme a také dost dobře ani nemůžeme rozebírat podrobněji tyto dva vzájemně se prolínající aspekty různých forem společenské lidské činnosti – aspekty fungování a vývoje, protože jsou nesmírně široké a mají rozdílnou povahu v rámci vazby na rozdílné sociálně ekonomické systémy, a tím i na rozdílné institucionální, třídní, skupinové či osobnostně individuální subjekt-objektové vztahy. Studium jejich mechanismů se již zabývají sociologové, sociální psychologové a také i teoretici kultury.

Pokusíme se zde věnovat pozornost mechanismům jen některých z elementů mnohostranného systémového modelu vývoje a fungování kulturní činnosti v socialistické společnosti, jež mohou mít velký vliv na proces osvojování kulturních hodnot, a to: subsystémovým elementům společensko-institucionální koordinace a řízení kulturní sféry společnosti a osobnosti; psychice jednotlivce, jež je řídicím subsystémem lidské činnosti.

O mechanismech společensko-institucionálního subsystému řízení kulturní činnosti

Struktura, organizace, mechanismy a cíle instituonálního modelu fungování kulturního systému daného sociálního systému jsou zákonitě určovány typem sociálně ekonomických vztahů společnosti nejen proto, že kultura je dialekticky neoddělitelnou součástí tří základních stránek společenského života – kultury, politiky a ekonomiky – ale i proto, že se na ni – jako na jednu z forem organicky jednotné společenské lidské činnosti – vztahují všechny obecné a specifické zákonitosti této činnosti. Na fungování a rozvoj kulturního systému se vztahují zákony dialektických protikladů mezi materiální a duchovní stránkou společenské činnosti, mezi základnou a nadstavbou, mezi třídními a skupinovými kulturami a subkulturami, mezi jednotlivými formami kultury, mezi jejími procesy, mezi „starým“ a „novým“ v kultuře, mezi běžným a

teoretickým myšlením atd. Působí zde zákon historické kumulace a návaznosti kultury, zákon relativní samostatnosti a stability duchovní kultury, jakož i určující úloha sociálně ekonomických vztahů ve formování typu sociálního, a tím i kulturního systému.

Znalost obecných zákonitostí ovšem ještě nestačí pro ujasnění specifických mechanismů složitého institucionálního subsystému koordinace a řízení kultury v konkrétně historickém období, v konkrétním sociálně ekonomickém systému. Institucionalizovaný model řízení kultury, ovlivněný základními cíli, zájmy a potřebami celospolečenského a dílčího kulturního charakteru, je formován určitým způsobem, v němž převládají buď mechanismy adaptační, fungování, nebo mechanismy vývojové, inovační, kdy organizace se podřizuje základním, aktuálně dominantním cílům. Aniž bychom rozebírali strukturu organizace a veškeré mechanismy jednotlivých modelů fungování kultury, podíváme se jen na některé mechanismy v institucionalizovaném modelu koordinace a řízení kultury v socialistické společnosti, jehož základním určujícím cílem je dovršení socialistické kulturní revoluce (tj. kvalitativně nová tvorba a přetváření socialistické kultury, její plná demokratizace, všestranný rozvoj osobnosti a formování socialistického způsobu života ve všech sférách lidského bytí, přeměna charakteru práce, jakož i soustavné zdokonaňování institucionálně organizačního modelu fungování a rozvoje kulturní činnosti). K nejdůležitějším mechanismům tohoto subsystému, který ovlivňuje proces osvojení kultury co nejširší vrstvou obyvatelstva, podle našeho názoru patří:

1. *Jednotné, harmonické, demokratické řízení a koordinace všech sfér kulturního života* stranickými, státními a společenskými organizacemi a institucemi jak ve sféře organizování, metodologické, tak i ve sféře obsahové programové. To předpokládá prohloubení a rozšíření iniciativy a vlivu nejen odborníků, ale i veřejnosti, společenských, kulturních a jiných organizací, užší propojení teorie s praxí, užší spolupráci odborných a vědeckých pracovníků s administrativně organizační praxí.

Problematické prohloubení demokracie

ve všech sférách řízení společenského života věnoval pozornost s. Brežněv ve svém projevu na XXV. sjezdu KSSS. Zdůraznil, že „zdokonaňování socialistické demokracie chápeme především jako neochvějně zajišťování stále rozsáhlejší účasti pracujících na řízení všech záležitostí společnosti, jako další rozvoj demokratického základu naší státnosti, jako vytvoření podmínek pro všestranný rozvoj osobnosti“ [XXV. 1976: 78]. Zároveň zdůraznil, že důležitou podmínkou úspěchu takového řízení je leninský styl práce. Je to „styl tvůrčí, je mu cizí subjektivismus, vyznačuje se vědeckým přístupem ke všem společenským procesům, předpokládá velkou náročnost vůči sobě i ostatním, vylučuje sebeuspokojení a čelí všem projevům byrokratismu a formalismu“ [XXV. 1976: 62].

2. *Tvořivá iniciativa* jako základní předpoklad nejen pro organizaci institucionálního aparátu, ale hlavně pro proces osvojování tvorby a přetváření hodnot kultury. Prohloubení a podnícení opravdové tvořivosti, jež znamená základ rozvoje kultury a osobnosti, je snad nejsložitějším a dosud stále ještě málo rozpracovaným mechanismem v rámci institucionalizovaného subsystému koordinace kultury. Předpokládá totiž nejen schopnost organizačních pracovníků a patřičné uspořádání samého modelu řízení, ale hlavně znalost i nejjemnějších mechanismů lidské psychiky.

Zkušenosti estetické výchovy v socialistickém školství a v činnosti amatérské zájmové tvořivosti sice nabízejí řadu mechanismů rozvíjení tvořivé aktivity. Má-li však být prohloubeno výchovně vzdělávací působení v oblasti pracovní činnosti, v oblasti komunikace a v dalších sférách socialistického způsobu života, je třeba hledat a zkoumat jiné, těmto sférám odpovídající mechanismy zvýšení a rozvíjení tvořivé aktivity socialistického člověka.

3. *Komplexní, jednotné působení ideologické, vědecké, hodnotově orientační (estetické, etické), komunikační a praktickotechnologické* formy výchovy a vzdělání ve všech sférách kulturního života, jakož i ve všech sférách společenských vztahů — za účelem všestranného rozvoje osobnosti a jejího způsobu života, za účelem

rozvoje kultury myšlení, kultury práce, komunikace apod. V současné době již nestačí estetická výchova, výchova uměním, jež byla rozhodujícím základem staršího modelu osvětové činnosti (i přesto, že zůstává důležitým prvkem výchovně vzdělávacího mechanismu).

S. Brežněv ve svém projevu na XXV. sjezdu KSSS říká o komplexním přístupu k výchově toto: „Komplexní přístup k organizaci výchovy – to je zajištění těsné jednoty, ideové, politické, pracovní a mravní výchovy s přihlédnutím ke zvláštnostem různých skupin pracujících.“ [XXV. 1976: 68]. Podotýká, že k tomu je zapotřebí úzké sepětí politické a pracovní výchovy, ještě větší rozmach socialistického soutěžení, neustálé zdokonalování systému výchovy, školství, ekonomického a politického vzdělání, vypěstování aktivního životního postoje v procesu mravní výchovy, prohloubení a podněcování sebevýchovy a sebevzdělání, aby každý se naučil samostatně doplňovat svoje znalosti, orientovat se v rychlém proudu vědeckých a politických informací.

Vzájemné prolínání vědy a umění, integrace duchovní a materiální kultury, „působení – v podmínkách socialismu a humanizace duchovní kultury, jež vedou ke stále větší integritě systému kultury“ [L. N. Kagan 1974: 75], vyžaduje, aby byly organicky spojeny humanitní poznatky s technickými a přírodovědními, polytechnická příprava se seriózními poznatky z oblasti humanitních věd a umění, aby výchova byla realizována nejen uměním a vzděláním, ale i prací a sportem, různorodými formami lidské činnosti. Vznik nových forem kultury, zvýšení podílu individuálního osvojení kulturních hodnot, spojených zvláště se vznikem hromadných sdělovacích prostředků, vyžaduje hlubší rozpracování nových mechanismů *aktivního* osvojování hodnot a výchovy vůbec.

4. *Určující úloha výchovně vzdělávacího mechanismu (před tržním v oblasti koordinace kultury v socialistické společnosti).* Vyžaduje stále hlubší rozpracování a obnovení některých zastaralých mechanismů osvěty v souvislosti se současnými požadavky vědeckotechnické a kulturní revoluce. Vyžaduje prohloubení mechanis-

mů sebevzdělání, mimoškolského vzdělání atd., všestrannější, komplexnější formy, způsoby a obsah výchovy a vzdělání, jakož i koordinaci společenského (kolektivního) a individuálního osvojení kulturních hodnot, zvýšení podílu aktivního, tvořivého osvojení hodnot.

5. *Vědeckost jako základ, na němž je postaven marxisticko-leninský světový názor a budování socialistické společnosti.*

Problematicke urychlení vědeckotechnického pokroku a vědeckosti jako jedné z klíčových otázek rozvoje společnosti věnoval zvýšenou pozornost XXV. sjezd KSSS, který mimo jiné poukázal na nezbytnost zvýšení efektivnosti a kvality výzkumu vzájemného sepětí společenských, přírodních a technických věd, zlepšení systému řízení nejrůznějších vědecko-výzkumných ústavů a institucí, jakož i systému řízení všech sfér společenského života, spojení vědy s praxí, zdokonalování přípravy a atestací vědeckých a výzkumných pracovníků apod.

V oblasti kulturní činnosti vyžaduje tento mechanismus zvláště jemné, specifické rozborů a aplikace. Dialektika vědeckotechnické a kulturní revoluce totiž má v různých společenských systémech různý dopad, důsledky a možnosti. L. N. Kagan správně poukazuje na některé základní vlivy a důsledky vědeckotechnické revoluce v oblasti kultury v podmínkách socialismu:

a) Stále vzrůstá integrace systému kultury, jež se „projevuje především ve sbližení materiální a duchovní kultury... Při „setkání“ materiální a duchovní kultury se objevují nové sféry tvořivé činnosti... stále narůstá integrace humanitní a přírodovědní sféry duchovní kultury... vzrůstá úloha estetického prvku ve vědě a technice... metody přírodních věd stále více pronikají do humanitních... v současné duchovní kultuře působí dvě vzájemně se prolínající tendence – scientifikace a stále vzrůstající humanizace kultury, jež se v podmínkách socialismu harmonicky doplňují...

b) Vědeckotechnická revoluce působí na vznik nového typu duchovní produkce...

c) Vědeckotechnická revoluce působí na vznik nových sfér kulturní činnosti... je příčinou značných změn v tradiční hierar-

chii kulturní činnosti člověka, jejích forem a způsobů jejího osvojení..." [L. N. Kagan 1974: 74–76].

Tyto a další dílčí změny v systému kultury vyžadují hlubší teoretické studium celého jejího složitého komplexu, fungujícího ve společnosti, studium jejích mechanismů nejen za účelem důslednějšího řízení a koordinace celé sféry kulturního života ve společnosti, ale i za účelem pochopení zákonitostí fungování, rozvoje a osvojení kultury jako celku. Jinými slovy, vědecký základ, vědecké řízení ve sféře kultury předpokládají znalost objektivních zákonů jejího rozvoje a schopnost správně je aplikovat v zájmu společnosti i kultury.

6. *Rovnoměrnost, koordinavost fungování sociálně adaptačních a psychologických mechanismů v procesu socializace* jedince na daný systém kulturních hodnot. Jde o zvláště důležitý mechanismus v procesu osvojení kultury, který předchází krajnostem extrémního individualismu či kolektivismu ve způsobu života.

B. M. Mežujev například upozorňuje na velké nebezpečí jednostrannosti při nerovnoměrnosti použití těchto typů mechanismů zvláště v soudobé masové kultuře v kapitalistickém světě, kdy rozhodujícím je skupinový, depersonalizovaný charakter kultury, dávající jedinci hotové normy zevně, jako znaky orientace v situaci, jako prostředky přizpůsobení se požadavkům sociálního spoluzití. Podotýká, že „oddělování sociálně objektivních regulátorů poznání od psychologických stránek lidské existence představuje hlavní protiklad toho typu kultury, jenž se rodí na bázi vědeckotechnického rozvoje“ [Mežujev 1972.]. Například převládání sociálně adaptačních mechanismů, přizpůsobujících či využívajících vnitřně psychologické mechanismy v systému tvorby, šíření a osvojení masové kultury v kapitalistických zemích, způsobuje pasivitu, jednostrannost a zvláštní typ „neškodného“ individualismu. Vhodné využití těchto mechanismů by bylo nesporně velkým přínosem zvláště v oblasti regulace procesu osvojení kulturních hodnot.

7. *Dialektická jednota nacionálního a internacionálního* v šíření kultury (s po-

stupným rozšířením jejího internacionálního aspektu) jako základní progresivní tendence v rozvoji světové a národní kultury. Mechanismy internacionalizace kultury nejsou ještě zdaleka propracované do hloubky, i když například v Sovětském svazu již byly získány značné zkušenosti. Ovšem vzhledem k tomu, že — jak uvedl již V. I. Lenin — veškerý hospodářský a duchovní život společnosti se stále více internacionalizuje již za kapitalismu a za socialismu se internacionalizuje úplně, je třeba, aby rozpracování mechanismů internacionalizace, integrace socialistické kultury v širším rámci než v rámci jednoho státu byla věnována velká pozornost [Lenin 1957].

Tyto stručně naznačené mechanismy — i když se zdají být známé a jasné — většinou nefungují naplno. Cesty jejich optimalizace se komplikují nejen dosud nedostatečnou teoretickou a praktickou rozpracovaností, nejen nedostatkem kvalifikovaných odborníků v této sféře, ale i jejich formalizací či zjednodušením v rámci již zastaralých a negativně působících forem, mezi něž například patří:

a) Občasné převládání vnějších sociálně adaptačních mechanismů nad vnitřně psychologickými. Nerovnoměrnost použití těchto dvou nezbytných typů mechanismů, jakož někdy i výběr jednodušších metod ovlivňuje do značné míry i zaměření na rozvoj jistých stránek lidské osobnosti.

b) Prevládající rozvoj racionální a dokonce i utilitární stránky lidské osobnosti přednostně před její niternou iracionálně emocionální stránkou. Tato disproporce není způsobena potřebami vědeckotechnické revoluce, ale spíše obtížností a menší rozpracovaností aplikace mechanismů rozvíjejících iracionálně emocionální stránku osobnosti. Tradiční mechanismy rozvoje odpovědnosti, svědomí a dalších hlubinných esteticko-etických citů člověka prostřednictvím folkloru, amatérské umělecké činnosti či klasických osvětových metod jsou totiž již nedostatečné. Uvolnění nevyřešených napětí hlubinně emocionální sféry lidské psychiky pomocí zafixovaných neadekvátních mechanismů „masové kultury“ nejen neřeší problém, ale naopak ještě prohlubuje jednostranný rozvoj osobnosti.

c) Casté projevy moralizování, formalismu, neslučitelného s duchem marxismu-leninismu. Tyto jevy v institucionalizovaném systému řízení kulturní sféry podrobně popisuje A. J. Titarenko ve své zajímavé knize *Struktura npravstvennogo soznaniya*, kde říká: „Moralizování jako kouřová clona může zakrýt reálné problémy a nedostatky pomocí zkrášlující fráze – v tomto případě máme co dělat s manilovským namyšleným optimismem; může však jít také o moralizování rozhněvané, bezmezně kritické, ztrácející ve svém emocionálním opojení jakoukoli možnost střízlivě ocenit reálné podmínky a nabízející nereálné požadavky ... „Černobílé“ schéma dělení na dobré a zlé zákonitě vede k třídnímu sektarství, k popírání všelidských morálních norem, k opovržení k humanistickým zkušenostem etického rozvoje lidstva.“ [Titarenko 1974: 21, 23.]

d) Nedostačující rozpracování a využití mechanismů rozbíjejících konzervatismus a automatismus starých zvyků, tradic, myšlení, nedostatečné využití mechanismů mezilidských vztahů, komunikace v malých skupinách a také nepřesné ujasnění postavení jedince v rámci třídy, což způsobuje rozporuplnost při vytváření reálných možností pro tvořivost v práci, v osobním životě, v komunikaci, ve způsobu života vůbec, brzdí, a dokonce deformuje fungování řady důležitých stránek osvojení kultury.

Stručně naznačené problémy některých fungujících či nedostatečně fungujících mechanismů v institucionalizovaném systému řízení a koordinace kulturního života společnosti ukazují především na zvláště nedostatečné nebo nesprávné využití i rozpracovaných vnitřně psychologických mechanismů nejen ze sféry psychiky jedince, ale i ze sféry sociálně psychologické, ze sféry komunikace, socializace, mezilidských vztahů v malých skupinách atd.

Obrátíme nyní pozornost k některým mechanismům ze skupiny vnitřně psychologických mechanismů – na mechanismy psychiky osobnosti jedince, které mají nesmírně důležitou úlohu nejen v této skupině mechanismů, ale i v procesu kulturní činnosti, v procesu osvojení kulturních

hodnot a výtvorů. Lidská osobnost jako souhrn všech společenských vztahů je základním koordinujícím řídicím systémem lidské činnosti.

O mechanismech osobnosti jedince, ovlivňujících osvojení kultury

Jak již bylo důsledně rozebráno a prokázáno klasiky marxismu-leninismu a podtrženo praxí společenského života, podstata osobnosti má výrazně sociální charakter. Vzniká, formuje se a rozvíjí ve skupinové, třídní, pracovní, společenské činnosti, mající v různých historických etapách svůj specifický ráz. Člověk, jenž je podle Marxe společenským tvorem, je organicky propojen s mnoha sociálními skupinami, s třídou, kde v dialektice organických vztahů individuálního a společenského, zvláštního a obecného, v dialektice společenské činnosti a třídních rozporů se formuje specifika osobnosti, individuální a společenské vědomí, lidská kultura. Podstata bytosti člověka se tak stává souhrnem všech společenských vztahů. Sociologické, a dokonce i psychologické zkoumání člověka se stává, jak říká G. M. Andrejevová, „nikoli častí zkoumání společnosti samé, ale druhou stránkou stejného problému; obraz člověka v sociologickém zkoumání má být i „obrazem společnosti“.

Znalost a zkoumání struktury a mechanismu lidské osobnosti jsou proto nezbytné pro pochopení dialektiky kultury a zejména pro její osvojení.

Obnovované a nově vznikající mechanismy psychiky, určující a určované subjekt-objektovými vztahy společenské, lidské činnosti, se formují v celém komplexu nejrůznějších rysů lidské osobnosti. K takovým základním rysům, resp. rovinám lidské osobnosti například podle E. V. Sokolova patří: rovina sociálně kulturních rolí, jejichž obsah neobjasňuje ani tak osobnost, jako spíše sám systém, v němž funguje; rovina sociálního charakteru, jež je daleko hlouběji zakotvena než sociální role a jež standardizuje a reguluje do velké míry její chování; rovina existenciálních struktur, představující hluboko v nitru skryté psychické struktury, jako například dialektický rozum, svědomí, estetické vědomí, vyjadřované v takových citech, jako je svoboda, láska, naděje, ví-

ra, stálost, nedůvěra atd., v citech, které v nejsložitějších životních situacích hrají funkci transcendence, přidávají lidskému bytí absolutní hodnoty, udržují pocit nepřetržitosti v čase a zabezpečují individuální celistvost, jednotu psychického života [Sokolov 1972: 201, 3]. K základním rysům osobnosti také patří podle Kagana potenciál *gnoseologický*, určovaný rozsahem a kvalitou informací, *axiologický*, určovaný systémem hodnotových orientací, tvůrčí, určovaný zděděnými a získanými schopnostmi a zvyky, schopnostmi k činu tvořivému či ničivému; *komunikační*, určovaný mírou a formami komunikaibility, typem a pevností kontaktů s jinými lidmi; *estetický* (*umělecký*), určovaný úrovní, obsahem, intenzitou estetických potřeb a způsobem jejich uspokojení [M. S. Kagan 1974: 260–262]. Ve všech těchto rovinách, potenciálech lidské osobnosti, spojených syntetickou schopností časoprostorového spojení, jednotou abstraktního myšlení a hlubokého irracionálně emocionálního prožívání fungují, vznikají a obnovují se její nejrůznější mechanismy. Tyto mechanismy podněcují, regulují a kontrolují kulturní činnost, která tvoří pět základních bloků [M. S. Kagan 1974: 176, 177]: operační, orientační, motivační, energetický (sem patří i láska jako zvláštní psychická energie) a hodnotící.

Nebudeme zde věnovat pozornost různému chápání rozsahu a obsahu lidské psychiky a osobnosti i jejích mechanismů. Vybereme jen ty, které mohou značně ovlivnit proces osvojení kultury. K takovým mechanismům podle našeho názoru patří:

1. *Jednota komunikability a individualizace jako dvě dialektické stránky sebeuplatnění osobnosti ve společnosti v procesu socializace.* Tato jednota je specifickým koordinujícím mechanismem společenského a individuálního. Respektováním tohoto mechanismu v procesu socializace lze předejít krajnostem přílišného kolektivismu (maoistického) či individualismu (buržoazního typu).

2. *Komplexní osobní zkušenost* představuje jednotu zdravé ryze sociální a ryze individuální zkušenosti konkrétního individua v konkrétních životních podmínkách, je základním kritériem a prizmatem

hodnocení a osvojení si nejen kulturních hodnot a výtvorů, ale i lidí, života vůbec. Tento složitý mechanismus lidské osobnosti je diferencujícím, hodnotícím a často i určujícím momentem lidského jednání, lidské činnosti. Komplexní zkušenost osobnosti je také zdrojem řady psychologických filtrů, zábran atd. S tímto mechanismem těsně souvisí další.

3. *Mechanismus psychologických „filtrů“.* V osobnosti jedince představuje stěnu mezi prezentací a přijetím impulsů a podnětů z vnějšího světa, a to v procesech vnímání, komunikace, učení, porozumění; ovlivňuje a modifikuje osvojování. K psychologickým „filtrům“ patří motivy vědomé a podvědomé, apriorní předsevzetí nálady a stavy existenciální roviny osobnosti, její instinktivně emocionální roviny, tj. roviny, jež jsou v každé osobnosti poněkud specifické a jedinečné. K nejobecnějším a do jisté míry rozpracovaným „filtrům“ osobnosti patří tyto:

a) *Předpojatost, předsudky, různé apriorní soudy.* Jsou emocionálně motivované a vyznačují se často již iracionálním, automatickým zaujetím – ať už z prvního dojmu momentální antipatie nebo přílišné sympatie, z apriorního dogmatu, či daných stereotypů; jsou složitým, silným mechanismem, negativně působícím na proces osvojení kultury a omezujícím objektivní tvořivý přístup. Je známo, jaké škody páchaly a páchají fanatismus, etnocentrismus (tendence hodnotit jiné kultury z hlediska své vlastní kultury jako nejvyššího kritéria), temporocentrismus (tendence posuzovat jiné epochy z hlediska vlastní doby jako nejvyššího kritéria, stereotypy, autostereotypy) atd.

b) *Frustrace, deprivace potřeb, zájmů, cílů.* Způsobují obyčejně neobjektivní a neadekvátní reakce či pohled na věc, neadekvátní ideje, hodnoty a projevují se agresí, depresí, zoufalstvím, zlehčováním, iluzorní sublimací apod. Tím vyvolávají zkreslené, imaginární či úplně nesprávné osvojení hodnot kultury.

c) *Automatismy psychických pochodů,* tj. zautomatizované myšlení, zvyky, tradice, jež se po jisté době stávají téměř instinktivní činností. Jsou jedněmi z nejtrvanlivějších a těžko odstranitelných negativních mechanismů v procesu osvojování

nových kulturních hodnot a norem. Přitom ovšem v procesu učení se vždy navazuje na hodnoty a normy tradiční kultury a tyto zvyky a tradice jsou vždy přítomny v procesu změn společenského a individuálního vědomí. Někdy působí velmi negativně.

K. Marx již ve své době poukazoval nejen na životnost konzervativních tradic, ale i na jejich ožívování v procesu přeměn: „Tradice nejen vyjadřuje podmínky, jež ji porodily, ale také je překračuje a stává se v jiných podmínkách tíživou konzervací společenských nálad; v období prudkých zvratů ožívá a šíří vášně minulosti.“ [Marx 1950].

Problematické automatismů myšlení je věnována velká pozornost v psychologii. Kulturní antropologové, jako například F. Boas, Kroeber a jiní, věnují zvláště velkou pozornost této problematice při studiu kultur primitivních skupin, ovšem absolutizují tento moment jako jeden z nejmočnějších sil stability kultury.

4. *Mechanismy instinktivně emocionální stránky lidské psychiky.* Hrají velkou úlohu v mezilidských vztazích při vytváření postojů atd.

Psychologové a teoretici kultury věnují velkou pozornost otázkám zachování pudové, emocionální energie pomocí její transformace, projekce a racionalizace skrze jinou činnost, problému integrace mentálního procesu v podvědomí. M. S. Kagan například poukazuje právě na integrační činnost psychiky jak v podvědomé, tak i ve vědomé činnosti. Známý sovětský psycholog Anochin dokonce podrobněji rozpracoval fyziologický mechanismus, nazývaný „aférentní syntézou“, který podle jeho názoru „je nejodpovědnějším klíčovým bodem chování, protože z milionů možností jednání vybírá určité jednání, přesně odpovídající stimulu, situaci, minulé zkušenosti a stavu organismu v daném momentu“ [Filosofskije 1963: 204].

O syntetické, integrační činnosti, i ve vědomé rovině neoddělitelně organicky spojené s podvědomou, pojednává také řada filozofů.

5. *Mechanismus časoprostorové syntézy.* Je předmětem abstrahovaného rozboru

soudobé fenomenologické filozofie a psychologie. Hraje velkou úlohu v procesu osvojování kultury, v procesu návaznosti a přijímání historicky získaných zkušeností a znalostí.

Známý sovětský teoretik kultury E. B. Sokolov podrobněji rozebírá úlohu tzv. integrační úrovně osobnosti pro osvojení kultury. Autor navazuje na rozbor (Z. M. Kakabadzeho v knize *Člověk kak filosofskaja problema*) hlubinných, intimně osobnostních existenciálních struktur, dávajících základní emocionální odstín citění světa, vědomí, a poukazuje na jejich úlohu. Upozorňuje, že syntetické, ve svém základě existenciální struktury osobnosti, jež jsou hlavně pocítované, ale neuvědomované, značně ovlivňují tok duševního života, výběr životní cesty a mají v podstatě tyto čtyři funkce: „Transcendentální, tj. organický popud člověka vycházející z rámce danosti, překračovat a rozšiřovat hranice svého bytí...; funkce přisuzování významu absolutní hodnoty lidskému bytí; funkce udržování nepřetržitosti existence v čase...; funkce integrační, dodávající psychickému životu syntetickou jednotu člověka“ [Sokolov 1972: 200–205].

Mechanismus časoprostorové syntézy, tj. schopnost člověka současně navazovat na minulé, přítomné a budoucí, přesahovat sebe sama a kumulovat zkušenosti lidské kultury, je velice cenným mechanismem, jenž je málo aplikován v systému kultury, v procesu jejího osvojování.

*

Podrobnější popis některých vyjmenovaných mechanismů dvou subsystémů komplexního modelu fungování kulturního systému ve společnosti není v rámci daného pojednání myslitelný, protože každý z vyjmenovaných mechanismů je předmětem rozsáhlých zkoumání několika společenskovědních disciplín a zahrnuje řadu nejrůznějších aspektů, funkcí a rovin. Je však důležité připomenout možnost jejich využití v koordinaci kulturní činnosti (při patřičné specifikaci). Znalost mechanismů jednotlivých subsystémových elementů složitého modelu kulturního systému dané společnosti však zdaleka ještě nemůže zajistit jeho efektivní fungování

v daných sociálně ekonomických vztazích. Je však nezbytným předpokladem pro zkoumání a rozpracování základního systému mechanismů, integrujícího všechny subsystémové elementy a jejich mechanismy v jednotný, dialektický komplexní model fungování kulturního systému. Tento integrující systém mechanismů by měl být zkoumán v základní dialektické ose kultury — ve způsobu a formách společenské činnosti, které určují typ kultury a jsou určovány typem sociálně ekonomických vztahů dané společnosti, typem sociálně ekonomické formace. Způsob aktivity, zahrnující nejen formu a typ, ale i cílovou obsahovou orientaci, udává v podstatě ráz, charakter, jedinečnost a jednotu kulturního systému. M. S. Kagan dokonce diferencuje typy kultury podle typů aktivity a správně upozorňuje na nezbytnost rozborů mechanismů jednotlivých typů aktivit.

Rozbor integrujících mechanismů modelu fungujícího systému kultury je však otázkou přesahující rámec této stati: jednak musí respektovat specifika rozdílných společenských systémů, jednak vyžaduje hlubší multidisciplinární zkoumání.

Literatura

- Ananjev, B. G.: *Čelovek kak predmet poznanija*. Leningrad, Nauka 1969.
- Filosofskie voprosy, fiziologii vyššej nervnoj dejatel'nosti i psichologii. Moskva, Nauka 1963.
- Kagan, L. N.: *Naučno-techničeskaja revolucija i duchovnaja kultura*. Filosofskie nauki 1974, č. 4.
- Kagan, M. S.: *Čelovečeskaja dejatel'nost*. Moskva, Izd. političeskoj literatury 1974.
- Lenin, V. I.: *Spisy*. Sv. 19. Praha, SNPL 1957.
- Leontev, A. N.: *Problemy razvitiya psichiky*. Moskva 1965.
- Marx, K. - Engels, B.: *Spisy*. Sv. 3. Praha, SNPL 1958.
- Marx, K. - Engels, B.: *Spisy II*. Praha, Svoboda 1950.
- Mežujev, B. M.: *Nauka v sovremennoj kulture*. Voprosy filosofii 1972, č. 11.
- Sokolov, E. B.: *Kultura i ličnost*. Leningrad, Nauka 1972.
- Titarenko, A. J.: *Struktura nra vstvennogo soznaniya*. Moskva, Red. L. N. Darogova i dr., Mysl' 1974.
- XXV. sjezd KSSS, dokumenty a materiály. Praha, Svoboda 1976.

Резюме

Малашова-Драгнева Р.: О механизмах, влияющих на усвоение культуры

В условиях социалистического общества, ставящего себе целью формирование всесторонне развитого человека, развитие механизмов усвоения культуры играет значительную роль.

Речь идет, прежде всего, о развитии механизмов общественно-институциональной подсистемы управления культурной деятельностью, к которой относятся: единое демократическое управление в координации деятельности всех сфер культурной жизни партийными, государственными и общественными институтами; творческая инициатива в организации аппарата управления; комплексное, единое воздействие всех форм — идеологического, научного, ценностно-ориентационного, коммуникационного и практико-технического — образования и воспитания во всех сферах культурной жизни и общественных отношений, предпочтение, отдаваемое воспитательно-образовательным механизмам по сравнению с рыночными в области кооперации культуры; научность, равномерность, согласованность функционирования социально-адаптационных и внутренних психологических механизмов в процессе социализации индивида; диалектическое единство национального и интернационального в распространении культуры.

Далее идет речь об изучении и адекватной идентификации личностных механизмов индивида, влияющих на усвоение культуры. К их числу относятся: единство коммуникабельности и индивидуализации в качестве диалектических сторон самореализации личности в обществе; комплексный личный опыт как единство социального и индивидуального опыта; механизм психологических фильтров (предубеждение, предрассудки, априорные суждения, разочарование и подавленность, утрата потребностей, интересов и целей; автоматизм психических процессов); механизм инстинктивно-эмоциональной стороны человеческой психики; механизм временно-пространственного синтеза.

Изучение и разработка основной системы механизмов, объединяющей все подсистемные элементы в единую, комплексную модель функционирования системы культуры, является предпосылкой обеспечения ее эффективного функционирования при данных социально-экономических отношениях.

Summary

Malašová-Dragneva R.: On Mechanisms Affecting the Appropriation of Culture

Under the conditions of the socialist society where the formation of a many-sidedly developed man is aimed at, the development of mechanisms of culture appropriation is of major importance.

What is primarily involved here is the development of the mechanisms of the social-institutional subsystem of cultural-activity control. These include: a uniform democratic control and coordination of all areas of cultural life by Party, State and social institutions; a creative initiative in the organization of the institutional apparatus; a complex, uniform operation of the ideological, scientific, value-orientation, communication and practical-technological form of education and culture in all areas of cultural life and social relations; the priority of the educational mechanism over the market mechanism in the area of the coordination of culture in socialist society; the scientific character; an even, coordinated functioning and social-adaptation and internal-psychological mechanisms in the process of the individual's socialization; the dialectical unity of the national and the international in spreading culture.

In the second place, attention is to be paid to the examination and adequate identification of the mechanisms of the individual's personality influencing the appropriation of culture. These involve: the unity of communicability and individualization as two dialectical aspects of the individual's self-assertion in society; complex personal experience as a unity of social and individual experience; the mechanism of psychological filters (bias, prejudices, a-priori judgements, frustration, deprivation of needs, interests and goals, automatism of psychical processes); the mechanism of the space-time synthesis.

The examination and elaboration of the basic system of mechanisms integrating all the subsystem elements into a uniform, dialectical, complex model of the cultural system's functioning is a necessary precondition for securing its effective functioning in the given socio-economic relations.